

ПОВІДОМЛЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІЙ ОСОБИ ПРО ПІДОЗРУ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

NOTICE TO A MINOR PERSON ABOUT SUSPICION: SEPARATE QUESTIONS

Федченко В.М., к.ю.н., доцент,
професор кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті досліджуються окремі проблемні питання щодо повідомлення про підозру у кримінальному провадженні неповнолітній особі, звертається увага, що коли таке повідомлення здійснюється слідчим за погодженням з прокурором, вказаний слідчий повинен мати відповідний досвід у провадженні щодо неповнолітніх і бути призначений керівником органу досудового розслідування для здійснення цього провадження, а прокурор, який повідомлення затверджує повинен бути уповноважений керівником прокуратури, як процесуальний керівник у такому провадженні згідно до вимог закону. В іншому випадку недотримання встановлених законом приписів повідомлення про підозру неповнолітній особі породжує негативні правові наслідки з точки зору дотримання принципів верховенства права та законності у кримінальному провадженні, які мають безпосередній результат, що повинен розглядатися як істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, недійсність процесуальної дії та не набуття особою процесуального статусу підозрюваного. Наголошується, що глава 38 КПК, яка регламентує правила провадження щодо неповнолітніх, як і ст. 278 КПК, що визначає порядок вручення повідомлення про підозру не прописує вимогу щодо обов'язкової присутності захисника при врученні повідомлення про підозру неповнолітньому. А обов'язкова участь захисника у таких провадженнях передбачає вже наявність статусу підозрюваного у неповнолітній особі. В наслідок чого, кримінальним процесуальним законом чітко не визначено - чи має бути таке повідомлення оголошено неповнолітньому підозрюваному в присутності захисника, законного представника, і чи повинно воно бути вручено також і захиснику.

З метою усунення прогалин в чинному КПК, з питань присутності захисника, законного представника при повідомленні про підозру неповнолітньому, пропонується внести відповідні доповнення до глави 38, за якими передбачити чіткий порядок обов'язкової участі захисника, коли повідомлення про підозру здійснюється неповнолітньому, за умови, що така особа не переховується від органів досудового слідства.

Ключові слова: повідомлення про підозру, неповнолітня особа, захисник, підозрюваний, слідчий, прокурор.

The article examines certain problematic issues regarding notification of suspicion of criminal proceedings to a minor, attention is drawn to the fact that when such notification is carried out by an investigator in agreement with the prosecutor, the specified investigator must have relevant experience in proceedings against minors and be appointed as the head of the pre-trial investigation body to carry out this proceeding, and the prosecutor who approves the notification must be authorized by the head of the prosecutor's office as a procedural head in such proceedings in accordance with the requirements of the law. In other cases, non-compliance with the legal prescriptions of the notification of suspicion to a minor generates negative legal consequences from the point of view of compliance with the principles of the rule of law and legality in criminal proceedings, which have a direct result, which should be considered as a significant violation of the requirements of the criminal procedural law, invalidity of the procedural action and failure of the person to acquire the procedural status of a suspect. It is emphasized that Chapter 38 of the Criminal Procedure Code, which regulates the rules of proceedings for minors, as well as Art. 278 of the Criminal Procedure Code, which determines the procedure for serving a notice of suspicion, does not prescribe a requirement for the mandatory presence of a defense attorney when serving a notice of suspicion to a minor. And the mandatory participation of a defense attorney in such proceedings presupposes the presence of the status of a suspect in a minor. As a result, the criminal procedural law does not clearly define whether such a notice should be announced to a minor suspect in the presence of a defense attorney, a legal representative, and whether it should also be delivered to the defense attorney.

In order to eliminate the gaps in the current Code of Criminal Procedure, on the issues of the presence of a defender, a legal representative when reporting suspicion to a minor, it is proposed to make appropriate additions to Chapter 38, which would provide for a clear procedure for the mandatory participation of a defender when reporting suspicion to a minor, provided that such a person is not hiding from pretrial investigation authorities.

Key words: report of suspicion, minor, defender, suspect, investigator, prosecutor.

Виходячи з вимог кримінального процесуального законодавства кримінальне провадження щодо неповнолітніх осіб здійснюється з дотриманням загальних положень КПК, але за особливим порядком визначеним 38 главою цього кодексу. До вказаних особливостей виходячи з визначеної законодавцем правової конструкції слід віднести вимоги за якими: 1) провадження щодо неповнолітньої особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, у тому числі і з вирішення питань щодо застосування до неї примусових заходів виховного характеру здійснюється дізнавачем, слідчим, які спеціально уповноважені керівником на здійснення цього досудового розслідування відносно неповнолітньої особи; 2) як суд, так і слідчий суддя, прокурор, слідчий, дізнавач, які беруть участь у вказаному кримінальному провадженні проводячи процесуальні дії зобов'язані їх здійснювати у порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим, психологічним особливостям, і зобов'язані роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати аргументи такої неповнолітньої особи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього [1].

Зазначений порядок чітко кореспондується з положеннями Мінімальних стандартів правил ООН щодо управління правосуддя стосовно неповнолітніх ("Пекінські

правила", 1985 р.), за якими 1) кримінальні провадження щодо неповнолітніх повинні здійснювалися швидко і без будь-яких затримок; 2) особи, які ведуть ці провадження, повинні мати відповідну кваліфікацію; 3) слід поважати право неповнолітнього на конфіденційність, щоб уникнути заподіяння шкоди через непотрібну гласність; 4) при виборі запобіжних заходів необхідно враховувати тяжкість, мотиви, причини вчинення злочину та особливості підлітка і виходити при цьому з принципу "мінімальної достатності"; 5) кримінальні провадження у справах неповнолітніх повинні розглядати спеціалізовані суди [2].

Слід зазначити, що вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності передбачає попереднє прийняття рішення дізнавачем, слідчим погодженим прокурором про повідомлення такої особи про підозру, і саме з цього моменту розпочинається відносно такої особи функція кримінального переслідування. Отже, повідомлення про підозру є одним з головних правових аспектів стадії досудового розслідування, що повинен з одного боку обумовлюватися формуванням як законної так і обгрунтованої підозри, а з іншого гарантувати забезпечення підозрюваній особі усі можливості щодо захисту від підозри (обвинувачення) усіма дозволеними законом засобами і способами. А тому, недотримання встановлених законом приписів повідомлення про підозру особи породжує негативні правові наслідки з точки зору дотримання

принципів верховенства права та законності у кримінальному провадженні, які мають безпосередній результат, що повинен розглядатися як істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, невідомість процесуальної дії та не набуття особою процесуального статусу підозрюваного [3].

Слід наголосити, що у рішеннях Європейського суду з прав людини при аналізі остаточних рішень прийнятих національними судами у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх осіб велика увага приділяється саме питанням чи було дотримано найкращих інтересів неповнолітньої особи у такому кримінальному провадженні [4].

Водночас, на відміну від загальних приписів щодо застосування практики ЄСПЛ у кримінальних провадженнях щодо неповнолітньої особи, важливим аспектом є те, що чинний КПК не містить окремих принципів, якими слід керуватися у провадженнях щодо неповнолітніх. А втім, практика визначення таких принципів набула поширення у документах міжнародного характеру. Так наприклад, принцип кращих інтересів дитини, закріплено у ст. 3 Конвенції про права дитини, і є основоположним міжнародним правовим стандартом для усіх відносин дитини з державними органами. Запровадження повною мірою цього стандарту у вітчизняну практику, зокрема в частині тлумачення норм права (тобто застосування такого тлумачення, яке кращим чином відповідає інтересам дитини) означає реалізацію суб'єктивного права дитини, яке є нормою прямої дії, що не потребує імплементації у національне законодавство та підлягає судовому захисту. Як процесуальна норма принцип кращих інтересів дитини означає, що процес прийняття рішення має включати оцінку можливого впливу (позитивного або негативного) на відповідну дитину або групу дітей. У зв'язку з цим правозастосовним органам слід пояснювати, яким чином прийняте рішення забезпечує реалізацію цього права, тобто що саме було визнано таким, що відповідає кращим інтересам дитини; які критерії були покладені в його основу; а також яке значення надано інтересам дитини порівняно з іншими міркуваннями, зокрема мотивами загального порядку або обставинами конкретної справи [5, с. 20-21].

За загальною регламентацією КПК процесуальний статус підозрюваного, особа набуває з моменту, коли їй у порядку ст.ст. 276-279 КПК повідомлено про підозру, або особа затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, а також у випадку, коли відносно особи складене повідомлення про підозру, однак його не вручено особі внаслідок не встановлення її місцезнаходження, проте вжито заходи для вручення такій особі повідомлення про підозру у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень.

Відповідно до положень чинного КПК, повідомлення особи про підозру передбачено у трьох випадках. Так, повідомлення про підозру повинно відбутися, якщо 1) таку особу затримано під час вчинення або безпосередньо після вчинення злочину; 2) коли особі обрано у встановленому законом порядку один із запобіжних заходів; 3) коли в кримінальному провадженні зібрана достатня сукупність доказів, що дає підстави обґрунтовано підозрювати особу, а значить і право, повідомити їй про підозру (ст. 276).

Таким чином положення КПК визначає три правові аспекти, за якими особа набуває статусу підозрюваного у кримінальному провадженні. Водночас, вказаний статус особа набуває лише у разі здійснення органами досудового розслідування, прокурором щодо неї усіх передбачених Кодексом процедур з дотриманням встановленого порядку їх вчинення, що обумовлено вимогами ч. 1 ст. 8 та ч. 1 ст. 9 КПК.

Першим таким правовим аспектом є випадок, коли уповноважена службова особа (слідчий, прокурор) особисто повідомляє особі про її підозру, або ж через інших

осіб у спосіб, який передбачений для вручення повідомлень внаслідок не встановлення її місцезнаходження, проте вжито заходи для вручення цій особі повідомлення про підозру у спосіб, передбачений для вручення таких повідомлень (ст.ст. 111, 112, 135 КПК). Щодо останнього, то заслуговує на підтримку думка Ю. Сухова, що вказаний спосіб повинен застосовуватись виключно у випадку не встановлення місцезнаходження особи щодо якої складено повідомлення про підозру, тобто коли особа умисно переховується від слідчого, прокурора з метою уникнення кримінальної відповідальності та покарання [3]. Доречі, до такого способу слід віднести і повідомлення у центральних засобах масової інформації про виклик особи для вручення підозри.

Другий правовий аспект пов'язує статус підозрюваного із процесуальним його затриманням в порядку ст.ст. 207, 208 КПК. Між тим, якщо затримання в порядку ст. 208 КПК стосується окремої категорії учасників кримінального провадження визначених у главі 37 КПК, то під час такого затримання необхідно дотримуватися усіх його особливостей визначених вказаною главою. До того ж, випадки можливості затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, що передбачені пунктами 1 та 2 ч. 1 ст. 208 КПК стосуються виключно моменту вчинення злочину або замаху на нього чи безпосередньо після його вчинення. А щодо затримання за п. 3 ч. 1 цієї ж статті, то вказане затримання пов'язане з підозрою особи у вчиненні тяжкого, особливо тяжкого корупційного злочину, і здійснювати таке затримання можуть виключно детективи Національного антикорупційного бюро, що охоплюються їх підслідністю у зазначених кримінальних провадженнях.

Третій правовий аспект набуття статусу підозрюваного пов'язаний з обранням слідчим суддею особі, яка обґрунтовано підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення одного з передбачених КПК запобіжних заходів за клопотанням прокурора, клопотанням слідчого, яке погоджено з прокурором.

Слід зазначити, що у всіх випадках повідомлення особи про підозру повинно відбуватися з дотриманням належної правової процедури, оскільки з аналізу змісту ст. ст. 42, 277 КПК України процесуального статусу підозрюваного, за виключенням випадків затримання, особа набуває не після складання тексту відповідного повідомлення, а лише після його належного вручення. Саме з цим моментом пов'язується набуття особою відповідних процесуальних прав після їх роз'яснення слідчим, прокурором.

Положення кримінального процесуального законодавства передбачають вручення письмового повідомлення про підозру саме в день його складання слідчим або прокурором, а тому вказане повідомлення повинно бути вручено особисто або, у випадку неможливості такого вручення через не встановлення місцезнаходження особи, має бути вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений у ст. 135 КПК, для вручення повідомлень, виключно в день його складання. При цьому, відповідно до ст. 135 КПК, повідомлення про підозру вважається належно відправленим для вручення лише у випадку направлення оригіналу такого повідомлення поштою за місцем проживання особи. У разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання повідомлення про підозру для передачі їй вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи (ч. 2 ст. 135 КПК).

Таким чином, спрямування повідомлення про підозру на іншу адресу поштою або його спрямування електронною поштою чи факсимільним зв'язком, по телефону чи телеграмою не може вважатися належним врученням особи повідомлення про підозру. Відсутність підтвердження вручення повідомлення про підозру, спрямованого за місцем проживання, особам, виключний перелік яких

вказаний у ч. 2 ст. 135 КПК, свідчить про невиконання кримінальних процесуальних приписів щодо належного вручення такого повідомлення особі, місцезнаходження якої не встановлено, і звісно також не може вважатися належним врученням повідомлення.

Саме повідомлення про підозру слід вважати одним з центральних рішень, що приймаються на стадії досудового розслідування. Не випадково у науковій літературі у широкому розумінні повідомлення про підозру розглядається як інститут кримінального процесуального права, який включає в себе відносно самостійні правові норми, направлені на врегулювання правовідносин, які виникають між учасниками кримінального провадження у зв'язку зі здійсненням повідомлення про підозру, його зміною та полягає у вчиненні прокурором або слідчим за погодженням із прокурором процесуальних дій, що реалізуються у відповідному правозастосовному акті, за наявності якого особа набуває процесуального статусу підозрюваного, а також створює передумови для подальшого руху кримінального провадження та виконання завдань кримінального судочинства [6, с. 228].

На думку О.В. Фараон, для того, щоб повідомлення про підозру відбулося, слідчому, ще необхідно здійснити ряд підготовчих дій. По-перше, з'ясувати, де саме перебуває така особа; по-друге, здійснити її виклик, по-третє, повідомити, у випадках передбачених законом, перекладача, захисника, законного представника про точну дату, місце та час повідомлення особі про підозру [7, с. 138].

Між тим, якщо уважно проаналізувати положення чинного КПК, то можна бачити, що законодавець не вимагає обов'язкової присутності захисника під час повідомлення особі про підозру, або, ще й законного представника, якщо про підозру повідомляється неповнолітньому. Так, ст. 278 КПК, яка регламентує порядок вручення повідомлення про підозру, не прописує вимогу щодо обов'язкової присутності захисника при врученні повідомлення про підозру неповнолітньому. Такого ж висновку можна дійти, проаналізувавши випадки обов'язкової участі захисника, де з цього питання законодавець наголошує, - якщо особі, що підозрюється, не виповнилося 18 років, то участь захисника є обов'язковою з моменту встановлення факту такого неповноліття.

З вище наведеного виходить, що обов'язкова участь захисника передбачена, якщо неповнолітній має статус підозрюваного. Водночас, слід наголосити, що процесуальний статус підозрюваний, особа набуває у трьох випадках. Перший - коли особі у встановленому законом порядку повідомлено про підозру, другий - коли її затримано за підозрою у вчиненні злочину, і третій - коли письмове повідомлення про підозру складене, але особа переховується, і тому було вручено в інший спосіб, передбачений КПК для вручень письмових повідомлень.

Саме за наявності одного з випадків особа набуває статусу підозрюваного, і саме з цього моменту у неї виникає право на захист, і саме з цього моменту особа може скористатися правами підозрюваного, передбаченими статтею 42 КПК.

Провадження у справах щодо неповнолітніх, як і будь-яка інша кримінальна процесуальна діяльність, повинне ґрунтуватися на певних основоположних засадах, які вказують на вектор розвитку кримінальної процесуальної політики держави в цілому. Дослідження ефективності здійснення кримінального провадження щодо неповнолітньої особи з питань повідомлення їй про підозру неможливе без врахування загальної характеристики поняття, системи та аналізу реалізації принципів кримінального процесу.

Виконання завдань кримінального провадження можливе за умови застосування належної правової процедури процедури, котру слід розуміти як установлений КПК України порядок дій органів, що здійснюють кримінальне провадження, та його учасників, реалізацію ними своїх прав й обов'язків у визначених законом межах [8, с. 98].

З досліджуваного питання слід також звернути увагу на те, що за чинним вітчизняними кримінальним процесуальним законодавством брати участь у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього можуть як батьки, так і законні представники неповнолітнього, але лише тоді, коли він набуває процесуального статусу підозрюваного (ч. 1 ст. 488 КПК). І лише, у випадку допиту неповнолітнього підозрюваного, присутність захисника є обов'язковою (ст. 490 КПК), як і присутність батьків, законного представника, психолога тощо.

Відсутність чіткої регламентації порядку повідомлення про підозру неповнолітньому з питань щодо присутності захисника, законного представника, на практиці призводить до різних тлумачень норм кримінального процесуального закону навіть серед судової гілки влади. Так, за рішенням апеляційного суду Закарпатської області визначено, що «...будь які процесуальні дії, вчинені без участі захисника, тягнуть за собою їх недійсність» [9].

За узагальненням судової практики судів Херсонської області у кримінальних провадженнях про злочини вчинені неповнолітніми, Судова палата з розгляду кримінальних справ апеляційного суду Херсонської області зазначила, що в главі 22 чинного КПК законодавець окремо не визначив особливості повідомлення про підозру неповнолітнім. В наслідок чого, кримінальним процесуальним законом не визначено - чи має бути таке повідомлення оголошено неповнолітньому підозрюваному в присутності захисника та законного представника, і чи повинно воно бути вручено також і захиснику [10].

З моменту очного, тобто безпосереднього отримання письмового повідомлення про підозру, особа також набуває процесуального статусу підозрюваного, що суттєво обмежує ряд її конституційних прав та свобод (особисту недоторканість, право на свободу, вільне пересування тощо). Водночас, у неї з'являється право на захист, подачі скарг, клопотань тощо. Звичайно, неповнолітня особа в силу свого недостатнього розвитку та певної необізнаності не в змозі ефективно використати надані права по завершенню повідомлення їй про підозру. До того ж, викликаючись для проведення процесуальної дії з повідомлення про підозру, особа для свого захисту від підозри, вже повинна мати право на присутність захисника під час повідомлення їй про підозру, з метою більш ефективного свого захисту. А тим більше, коли такою особою є неповнолітній, оскільки вікові особливості зазначеної категорії осіб вимагають певного посилення їх правової захищеності під час повідомлення про підозру. Тому, з метою усунення прогалин в чинному КПК, з питань присутності захисника, законного представника при повідомленні про підозру неповнолітньому, доцільно внести відповідні доповнення до глави 38, за якими передбачити чіткий порядок обов'язкової участі захисника, коли повідомлення про підозру здійснюється неповнолітньому. Вказаний порядок повинен реалізовуватися, за умови, якщо неповнолітня особа, щодо якої складено письмове повідомлення про підозру не переховується від органів досудового слідства. Доцільно також передбачити і необхідність внесення до ЄРДР, поряд з іншою інформацією, і даних про захисника, в присутності якого було здійснено повідомлення про підозру неповнолітній особі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України (зі змінами та доповненнями на 25.08.2022 р.) від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 09.09.2022).

2. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила") Багатостороння угода від 29.11.1985 (Статус: Чинний) URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU85321?ap=2&ed=1985_11_29 (дата звернення 09.09.2022)
3. Сухов Ю. Повідомлення про підозру особі: аналіз окремих аспектів позиції Великої Палати Верховного Суду щодо спеціальних суб'єктів. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/172318-povidomlennya-pro-pidozru-osobi-analiz-okremikh-aspektiv-pozitsiyi-velikoyi-palati-verkhovnogo-sudu-schodo-spetsialnikh-subyektiv> (дата звернення 09.09.2022)
4. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя. Науково-методичний посібник для суддів. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/232716.pdf> (дата звернення 09.09.2022)
5. Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. *Науково-методичний посібник: Під заг.ред. В.Щепоткіної, Т.Слуцької*. К. 2017. 186 с.
6. Кримчук С.Г. *Наукові підходи до розуміння поняття «Повідомлення про підозру»*. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 2(23) том 2, 2018. С. 226-230. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2-2_2018/48.pdf (дата звернення 10.09.2022)
7. Фараон О.В. Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1442/1/faraon_dis.pdf Дис. к.ю.н. Київ, 2016. 248 с. (дата звернення 10.09.2022)
8. Патюк С.О. Завдання кримінального провадження України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 95-101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_1_15 (дата звернення 10.09.2022)
9. Ухвала. Справа № 308/970/18 від 19.02.2018 Апеляційний суд Закарпатської області. м. Ужгород. URL: https://protocol.ua/ua/sud_pri_ogoloshenni_povidomlennya/ (дата звернення 10.09.2022.)
10. Узагальнення судової практики розгляду місцевими загальними судами Херсонської області кримінальних проваджень про злочини, вчинені неповнолітніми за 2013 рік, 1 півріччя 2014 року URL: https://ksa.court.gov.ua/sud2190/science_work/rozdil2/lyzagalnennya (дата звернення 10.09.2022).